

**Dr. ESAD ŞEREFEDDİN KÖPRÜLÜ (1866 – 1942)
ve BOTANİKLE İLGİLİ ÇALIŞMALARI***

**Dr. ESAD ŞEREFEDDİN KÖPRÜLÜ (1866 - 1942) AND HIS
BOTANICAL WORKS**

Asuman BAYTOP** – Feza GÜNERGÜN***

SUMMARY

The teaching of botany in Turkey started in the medical schools founded during the nineteenth century. Botany lessons were also given in the Mekteb-i Harbiye (Imperial School of Military Arts) and the Darülfünun (University), which were the Ottoman institutions of higher education. The first lecturers of botany in civil and military medical schools were Dr. Charles A. Bernard (1808 – 1844), the Sultan's chief physician Salih Efendi (1816 – 1895) and Dr. Mehmed Ali Paşa (1834 – 1916?). One of the Turkish botanists who pursued the studies of these three leading teachers was Dr. Esad Şerefeddin Köprülü (1866 – 1942).

In this paper, the life, works and publications of Dr. Esad Şerefeddin, who taught botany between 1889 and 1933 in the military and civil medical schools and in the faculties of medicine and science of the Darülfünun, are examined. His publications are as follows: *Mebadi-i İlm-i Nebatat* (Introduction to Botany, 1901), *Nebatat-ı Tıbbiye Dersleri* (Medical Botany Courses, 1909), *İlm-i Nebatat* (Botany, 1912), *Nebatat-ı Saydelaniye* (Pharmaceutical Botany, 1912), *Hafî İlkahlı Nebatlar* (The Cryptogams, 1917), *İlkahl-ı Hafî Nebatlar* (The Cryptogams, 1924–26), *Muhtasar Nebatat* (A Short Textbook of Botany, 1926/1927). He also published articles in *Darülfünun Tıp Fakültesi Mecmuası* (Journal of the Darülfünun Faculty of Medicine) and in *Darülfünun Fen Fakültesi Mecmuası* (Journal of the Darülfünun Faculty of Science) in 1916, 1917 and 1924.

Through his books on systematic and medical botany written with reference to French texts, he introduced this science to the students of secondary and higher educations

* Bu makale, II. Türk Eczacılık Tarihi Sempozyumu'nda (Ankara, 6-7 Mayıs 1994) sunulan bildirinin genişletilmiş şeklidir.

** İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Farmasötik Botanik Anabilim Dalı.

*** İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Bilim Tarihi Bölümü.

in Turkey. His books and the botanical gardens he founded show that he was a dedicated teacher of this discipline. He also rendered valuable services as head-doctor in various military hospitals during the war years, especially in the Balkan War (1912-13) and the First World War (1914-18).

ÖZET

Türkiye'de botanik öğretimi, tıp eğitimi içinde, ondokuzuncu yüzyılın başından itibaren kurulan tıp mekteplerinde başlamıştır. Osmanlı yüksek öğretim müesseselerinden Mekteb-i Harbiye'de ve Darülfünun'larda da botanik dersleri verilmiştir. Sivil ve askeri tıbbiyelerde botanik dersi veren ilk hocaların Dr. Charles A. Bernard (1808 – 1844), Hekimbaşı Salih Efendi (1816 – 1895) ve Dr. Mehmed Ali Paşa (1834 – 1916?) olduğu bilinmektedir. Türk botanik eğitiminin bu üç öncü hocasının ondokuzuncu yüzyıldaki çalışmalarını daha sonra sürdüren Türk botanikçilerden birisi de, Dr. Esad Şerefeddin Köprülü (1866 – 1942) olmuştur.

Bu çalışmada, Mekteb-i Harbiye'de, askeri ve sivil tıp mekteplerinde, Darülfünun Tıp ve Fen Fakültelerinde 1899 – 1933 yılları arasında botanik dersleri vermiş olan Dr. Esad Şerefeddin Köprülü'nün hayatı, çalışmaları ve yayınları tanıtılmıştır. Tesbit edebildiğimiz kitapları şunlardır : *Mebadi-i İlm-i Nebatat* (diğer adı *İlm-i Nebatat'dan Teşrih-i Tavsif-i Nebatat yani Nebatın Uzuvarı*, 1901), *Nebatat-ı Tıbbiye Dersleri* (1909), *İlm-i Nebatat* (1912), *Nebatat-ı Saydelaniye* (1912), *Hafî İlkahlı Nebatlar* (1917), *İlkahl-ı Hafî Nebatlar* (1924 – 26), *Muhtasar Nebatat* (1926 – 1927). Bu kitapların dışında, Darülfünun Tıp Fakültesi Mecmuası'nda ve Darülfünun Fen Fakültesi Mecmuası'nda 1916, 1917 ve 1924 yıllarında yayınlanmış makaleleri vardır.

Esad Şerefeddin, Fransızca kaynaklardan yararlanarak, sistematik ve tıbbi nebatat konusunda yazmış olduğu kitaplarla hem yüksek öğretim, hem de idadi öğrencilerine botanik ilmini tanıtmış; gerek kitapları, gerek kurduğu botanik bahçeleriyle, Türkiye'de bu bilim dalını öğretmek için inanç ve titizlikle çalışmıştır. Ayrıca, hekim olarak değerli hizmetler vermiş, savaş yıllarında (1896-97, 1912-13, 1914-18) birçok askeri hastanenin başhekimliğini yapmıştır.

GİRİŞ

Türkiye'de botanik öğretimi, ondokuzuncu yüzyılın başında tıp eğitiminin içinde başlamıştır. 1827 yılında kurulan ve ilk modern Türk tıp mektebi olan Tıphane-i Amire'nin ikinci sınıfında okutulan dersler arasında Nebatat dersi yer almaktaydı. Bu mektebin ıslahıyla Galata Sarayı'nda 1839'da açılan Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin tıp, eczacı ve cerrah sınıflarında da "Nebatat" dersleri okutulmaktaydı (1). 1867 yılında bu müessese bünyesinde kurulan Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'nin ikinci sınıf dersleri arasında da "İlm-i Nebatat" dersi bulunmaktaydı (2).

Osmanlı Türkiye'sinde botanik öğretiminin verildiği bir diğer yüksek öğretim müessesesi de, halka açık konferans-derslerle 1863 yılında öğretime başlayan Darülfünun'dur. Burada verilen "İlm-i Mevalid" (tabii ilimler) dersleri içinde botanik konuları da muhtemelen yer almaktaydı. Darülfünun kurmadaki ikinci teşebbüs sırasında hazırlanan 1869 tarihli nizamnamede, Darülfünun'un Ulum-i Tabiiye ve Riyaziye Şubesi'nde okutulması öngörülen dersler arasında botanik dersi "İlm-i Nebatat" adı altında müstakil olarak yer almıştır. Ancak gerek hoca, gerek kitap bulma güçlüğü sebebi ile botanik, zooloji ve jeoloji derslerini birleştirme ihtiyacı duyulmuştur (3).

İlk mezunlarını 1271 (1855) yılında veren Mekteb-i Harbiye Baytar Sınıfı öğrencilerinin ilk sene "Nebatat Resimleri", ikinci sene "Nebatat" dersini okudukları bilinmektedir. Ayrıca, Mekteb-i Harbiye'nin askari idadi ve rüşdiyeler için öğretmen yetiştiren dört senelik Ulum-i Tabiiye Sınıfı'nın öğrencileri, birinci sene "İlm-i Nebatat" dersleri görmekteydi (4).

Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin 1839 yılındaki açılışını takibeden ilk yıllarda, botanik dersleri bu mektebin müdürü ve Türkiye'de basılmış ilk botanik ders kitabı olan *Éléments de Botanique* adlı kitabın yazarı Dr. Charles A. Bernard (1808 – 1844) tarafından verilmekteydi (5). Botanik dersleri, Bernard'dan sonra, botaniğe meraklı olan Hekimbaşı Salih Efendi (1816 – 1895) tarafından verilmiştir. 1867'de kurulan ve Türkçe tıp eğitiminin yapıldığı sivil tıp mektebi olan Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'de de "İlm-i Nebatat" dersleri Salih Efendi, Dr. Mehmed Ali Paşa (1834 – 1916?) başta olmak üzere hekimler tarafından okutulmuştur (6). İlk Darülfünun teşebbüsünde yer alan "İlm-i Mevalid" derslerini yine Salih Efendi vermiş; ikinci teşebbüste ise bu dersin Mekteb-i Tıbbiye hocalarından Miralay Dr. Rifat Bey tarafından verilmesi öngörülmüştür (7).

Bernard, Salih Efendi ve Mehmet Ali Paşa, Avrupa botanik kitaplarından tercüme ve derleme yolu ile hazırladıkları ders kitaplarıyla ve botanik bahçeleri kurma konusundaki gayretleriyle, Türkiye'de botanik öğretiminin üç öncü şahsiyeti sayılabilirler. Onların ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısındaki çalışmalarını, yirminci yüzyılın başında sürdüren Türk botanikçilerden birisi, Dr. Mehmed Ali'nin öğrencilerinden Dr. Esad Şerefeddin (Köprülü) (1866 – 1942) olmuştur.

HAYATI

Esad Şerefeddin, 1866 yılında İstanbul'da doğmuştur. Tütün gümrüğü katiplerinden ve Köprülü sülalesinden olan Mehmed Şerefeddin Efendi'nin oğludur. İlk öğrenimini Sırmakeşhane Mektebi'nde, orta tahsilini 1880 yılında Fatih Askerî Rüşdiyesi'nde tamamladıktan sonra, askeri tıp mektebi Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'ye girmiştir. Burada, talebeliği sırasında botanik hocası Mehmed Ali Paşa'nın "fahri muavinliği"ni yapmıştır. 16 Mayıs 1889'da askerî hekim olarak bu okuldan mezun olmuştur. İlk görevi, Harbiye Mektebi'nde Baytar Sınıfları nebatat muallimliğidir. Sonra askeri tıbbiyeye geçmiş, burada botanik hocası Dr. Mehmed Ali'nin asistanı olmuş, askeri tıbbiyede ve Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'de botanik dersleri vermiştir. 1900 yılında Darülfünun-i Şahane'nin kurulmasıyla, Darülfünun'un bir şubesi haline gelen Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'de (1924 yılından itibaren Darülfünun Tıp Fakültesi) ve Darülfünun Ulum-i Riyaziye ve Tabiiye Şubesinde (daha sonra sırasıyla Fünun Şubesi, Fen Medresesi ve 1924'te Fen Fakültesi) nebatat muallimliği ve müderrisliği yapmıştır. 1933 Üniversite Reformu ile kadro dışı bırakılana kadar Darülfünun'daki görevini sürdürmüştür. 1934 yılında emekli olan E. Şerefeddin, 22 Kasım 1942 günü İstanbul'da, Erenköy'deki evinde vefat etmiştir (8, 12-17, 19, 20, 27).

Esad Şerefeddin, Osmanlı ve Cumhuriyet Türkiyesinin yüksek öğretim kurumlarında botanik hocalığı yapmanın yanı sıra hekim olarak da değerli hizmetler vermiştir. 1893'te İstanbul'da başgösteren kolera salgını ile mücadele için Belediye Dairesi sıhhiye teşkilatı riyasetine tayin edilmiş, Yunan Harbinde (1897), Balkan Harbinde (1912 - 13), I. Dünya Harbinde (1914 - 18) muhtelif askeri hastanelerin başhekimliğini başarı ile yürütmüştür. Tokat'ta 30 yataklı bir hastahane açmış, 1896 harbinde Maltepe Hastahanesi başhekimliği yapmıştır (15). Hekim olarak görev yaptığı Tıp Fakültesi hastahanesindeki yaralı ve gazilerin tedavisindeki değerli hizmetlerinden dolayı 1917 yılında "Hilal-i Ahmer Madalyası" ile taltif edilmiştir (14).

BOTANİK EĞİTİMİ İLE İLGİLİ FAALİYETLERİ

Esad Şerefeddin'in botanik öğretimi ile ilgili faaliyetlerini, verdiği dersler dışında, iki kısımda toplayabiliriz : **1.** Esad Şerefeddin botanik bahçeleri kurmuştur. **2.** Esad Şerefeddin botanik kitapları yazmıştır.

Şekil - 1 : Dr. Esad Şerefeddin (Köprülü) (1866 - 1942). (İstanbul Üniversitesi İstanbul Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Deontoloji Anabilim Dalı arşivinden).

1. Canlı bitki koleksiyonunun botanik öğretiminde birinci derecede faydalı olduğuna inanan E. Şerefeddin, görevli olduğu her öğretim kurumunda bir botanik bahçesi kurmuştur. Evvela, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin Demirkapı'daki kışla bahçesinde, sonra Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'nin Kadırga'daki Menemenli Mustafa Paşa Konağı'nın bahçesinde, daha sonra Haydarpaşa'daki Darülfünun Tıp Fakültesi'nin yeni binasının yanında birer botanik bahçesi kurmuştur. Muallimliği esnasında yabancı memleketlerden getirdiği tıbbi nebatlarla bu bahçeyi zenginleştirmeye gayret etmiştir. En son olarak da Fen Fakültesi Nebatat müderisliğinin kendisine verilmesiyle, Vezneciler'deki Zeynep Hanım Konağı'nda faaliyette bulunan Fen Fakültesi'nde bir botanik bahçesi tesis etmiştir. Ne yazık ki, bugün bu bahçelerden eser kalmamış, hepsi yok olmuştur (8, 15, 21).

2. Esad Şerefeddin botanik ders kitapları yazmıştır. Seyfettin Özege'nin *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*'nu (18) tarayarak onun kitaplarının adlarını tesbit ettik. Bir tanesi hariç, bu kitapları bulup inceledik. Bugünkü bilgilerimize göre E. Şerefeddin'in, öğrencilerinin hazırlamış olduğu ve onun adını taşıyan ders kitabı da dahil olmak üzere yedi kitabı bulunmaktadır. Bu kitaplar dışında, E. Şerefeddin'in Darülfünun Tıp Fakültesi Mecmuası'nda ve Fen Fakültesi Mecmuası'nda yayımlanmış makalelerini tesbit ettik. Bu yayınlar, tarih sırasına göre dizilerek, aşağıda tanıtılmıştır.

1) *Mebadi-i İlm-i Nebatat*. (Diğer adı : *İlm-i Nebatat'tan Teşrih-i Tavsifi-i Nebatat yani Nebatın Uzuvarı*).

İstanbul, Alem Matbaası, Ahmed İhsan ve Şürekâsı, 1319/1901, 20x14 cm, 208 sayfa, 138 şekil.

Kitabın iki kapak sayfası bulunmaktadır. Birincisi şöyledir: "Mebadi-i İlm-i Nebatat. Göz ile görülen nebatatın uzuvlarından, çelik ve daldırma ve aşu ameliyelerinin ne suretle icra olunacağından bahseder. İstanbul, Alem Matbaası – Ahmed İhsan ve Şürekâsı, 1319". Burada kitabın adı ve açıklayıcı bilgiler, çiçekli ve yapraklı, kalpsi-dairemsi bir çerçeve içine alınmıştır. İkinci kapak sayfası da şöyledir : "İlm-i Nebatat dan Teşrih-i Tavsifi-i Nebatat yani Nebatın Uzuvarı. Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Nezaret-i Celilesi ve Tetkikat-ı Müellifat Komisyonu Alisi kararı ile Mekteb-i Tıbbiye-i İdadi-i Şahane programına kabul buyurulup Maarif Nezaret-i Celilesinin ve Matbuat-ı Dahiliye İdare-i Alisi-

nin 557 numaralı ve fi 28 Eylül sene 1318 tarihli tasdikiyle tab olunmuştur. Darülfünun-i Şahane İlm-i nebatat muallimi ve Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane ilm-i nebatat muallim muavini tabip kolağası Esad Şerefeddin, İstanbul, Alem Matbaası – Ahmed İhsan ve Şürekâsı. 1319". Bu sayfa da, sağ üst tarafta, çiçekli ve yapraklı bir dal resmi ile süslenmiştir.

Sekil - 2 : Esad Şerefeddin (Köprülü) nun *Mebadi-i İlm-i Nebatat* (1901) adlı kitabının dışkapağı. Bu kapak, aynı zamanda yazarın aynı tarihli *İlm-i Nebatat dan Teşrih-i Tavsifi-i Nebatat yani Nebatın Uzuvarı* adlı kitabının da dışkapak sayfasıdır.

Şekil - 3 : Esad Şerefeddin (Köprülü) nun *Mebadi-i İlm-i Nebatat* (1901) adlı kitabının iç kapağı : "İlm-i Nebatat'dan Teşrih-i Tavsifi-i Nebatat yani Nebatın Uzuvarı".

Eserde, kısa bir tarihten sonra, nebat-hayvan kıyaslaması yapılmış, botanik ilminin kolları tanıtılmış, sonra çiçekli bitkilerin uzuvları (organları), yani kök, gövde, yaprak, çiçek, meyva ve tohumlar hakkında bilgi verilmiştir. "Kök" bahsi sonunda bitkilerin çelik ve daldırma yolu ile

üretilmesi ve "Gövde" bahsi arkasından da aş ve aşılama yöntemleri anlatılmıştır. İlm-i nebatat derslerine yeni başlamış olan öğrencilere mahsus olmak üzere, mümkün mertebe tafsilata girilmeden yazılmış bir kitaptır. Esad Şerefeddin, bu kitabını yazarken on senelik tecrübesinden, Batılı yazarların eserlerinden ve Hacı Ali Paşa'nın (botanik hocası Mehmet Ali Paşa) kıymetli fikirlerinden faydalandığını kaydetmektedir. Kitapta, az dahi olsa, Fransızca kelimelerin bulunuşu, faydalanılan eserlerin Fransızca kitaplar olduğunu kanıtlamaktadır.

Bu kitabın iki adının bulunması, bazı nüshalarda iki adının da verilmiş olması (Ankara'daki Milli Kütüphane'deki nüshada olduğu gibi), başka nüshaların sadece ikinci adı taşınması (İ.Ü. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Deontoloji Anabilim Dalı Kitaplığı'ndaki nüshada olduğu gibi), literatürde onun iki farklı kitap gibi gösterilmesine neden olmuştur. Bu kitaplardaki iki nüsha karşılaştırıldığında, metin, şekil, sayfa, tarih, matbaa vs. bakımından, her ikisinin de aynı kitaba ait oldukları kolayca görülmektedir.

Bu kitapta iki kapak sayfasının bulunmasını, kitabın önsözünü okuyarak izah edebiliriz. Bu önsözde, E. Şerefeddin, "Mebadi-i İlm-i Nebatat"ı, botaniği yeni okumaya başlamış öğrenciler için yazdığını, eserini dört cilt halinde tertip ettiğini, her cildi Mekteb-i İdadi-i Tıbbiye-i Şahane'nin bir sınıfına tahsis ettiğini belirtmektedir. Çok büyük ihtimalle, elimizdeki kitap, bu dört cildin birincisidir; diğerleri basılmış, taslak halinde kalmış veya basılmaları yarım kalmış olabilir. Nitekim, Sara Akdik (8) E. Şerefeddin'in basılmadan kalmış eserlerinin varlığından bahsetmektedir.

2) *Nebatat-ı Tıbbiye Dersleri.* İstanbul, 1325/1909, 25x17 cm, 463 sayfa, 85 şekil, Taşbasma.

Bu kitabın kapak sayfası üzerinde E. Şerefeddin'in adı bulunmakla beraber, iç sayfalar incelendiğinde kitabın kendisi tarafından hazırlanmamış olduğu anlaşılmaktadır. Kapak sayfası şöyledir: "Nebatat-ı Tıbbiye Dersleri. Muallim binbaşı Esad Şerefeddin Bey. 1325". Bu sayfa, gelinciği andıran ve bileşikgil başlıkları taşıyan iki resim kümesiyle çevrelenmiştir. Resmi çizen imzasını koymayı ihmal etmemiştir: Şamlı Muhiddin. Kapak sayfası 1325 (1909) tarihini taşıdığı halde, son sayfa üzerindeki hitam tarihi "26 Nisan 326, Çarşamba" (9 Mayıs 1910) dir.

Şekil - 4 : Esad Şerefeddin (Köprülü)'nün *Nebatat-ı Tıbbiye Dersleri* (1909) adlı kitabının kapak sayfası.

Kitapta, onun kim veya kimler tarafından ve nasıl yazıldığı hakkında bilgi veren bir önsöz yoktur. Kitap doğrudan doğruya sınıflandırma ile başlamakta ve Açıktohumlular, Tekçenekliler ve Çiftçenekliler sınıflarındaki bellibaşlı familyaları sistematik bir sıra içinde tanıtmaktadır. Familya ve tür adları Türkçe ve Fransızca, etken maddeler Fransızca olarak verilmiştir. Fransızca bir kaynaktan yararlanılmış olduğu aşikârdır. Birçok şeklin üzerinde ve bahislerin sonunda, bazı ad ve imzaların bulunduğu göze çarpmaktadır: Şamlı Muhiddin, Trabzonlu Faik Ali, Trabzonlu Nihat, Çerkeşli Mustafa Ali, Bağdatlı Ahmet, Sultanselimli Ali, İncirköylü Mehmet Refi, Üsküplü M. Şükrü, v.s. Bu husus, kitabın E. Şerefeddin'in öğrencileri tarafından hazırlanmış olduğunu düşündürmektedir.

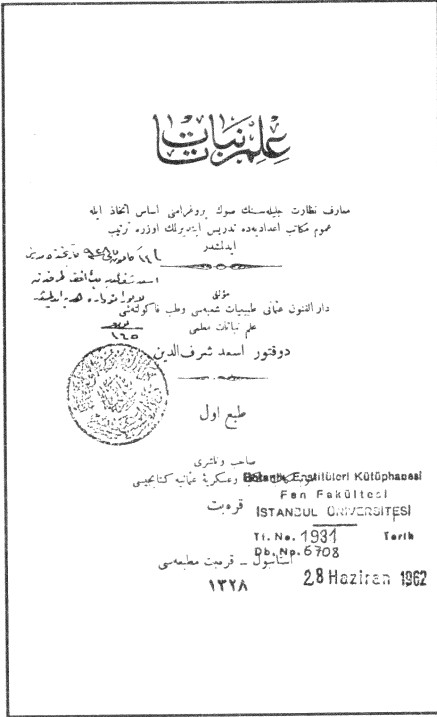
3) *İlm-i Nebatat.* İstanbul, Karabet Matbaası, 1328/1912, 20x14 cm, 347 sayfa, 238 şekil.

Kapak sayfası şöyledir: "İlm-i Nebatat, Maarif Nezaret-i Celilesinin son programına esas ittihaz ile umum mekâtib-i idadiyede tedris ettirilmek üzere tertip edilmiştir. Müellifi Darülfünun-i Osmanî Tabiiyat Şubesi ve Tıp Fakültesi İlm-i Nebatat Muallimi Doktor Esad Şerefeddin. Tab-ı evvel. Sahib ve nâşiri umum mekâtib-i mülkiye ve askeriye-i osmaniye kitapçısı Karabet. İstanbul. Karabet matbaası, 1328". Bu kitap yüksek mekteplerde ve idadilerde okutulmak, yüksek tahsile başlayanlara nebatat hakkında ilk bilgileri vermek için yazılmıştır. Birinci kısımda, 6 fasıl içinde, bitkilerin genel özellikleri, kök, gövde, yaprak, çiçek, meyva ve tohumlar tanıtılmış, ikinci kısımda, 7-15 inci fasıllarda Çiçekli Bitkiler ve Borulu Kriptogamlar bölümlerindeki familyalardan örnekler verilmiştir. Daha sonra (s. 324-344), bitkilerin dünya yüzeyinde dağılışından, vejetasyon şekillerinden, bitki örnekleri toplama, kurutma ve saklama yöntemlerinden bahsedilmiştir. Kitabın sonunda (s. 345 - 347), sayfa sırasına göre düzenlenmiş bir fihrist vardır. Kitabın bir özelliği, her fasıl sonunda, o fasılda verilen bilgileri özetleyen bir hulâsanın bulunmasıdır. Kitap içinde, Fransızca kelimelerin sayısı azdır. Kitapta adı geçen bitkilerin tıp veya başka alanlarda kullanılmasına da kısaca değinilmiştir. E. Şerefeddin bu kitabını hocası "Hacı Ali Paşa" ya ithaf etmiştir.

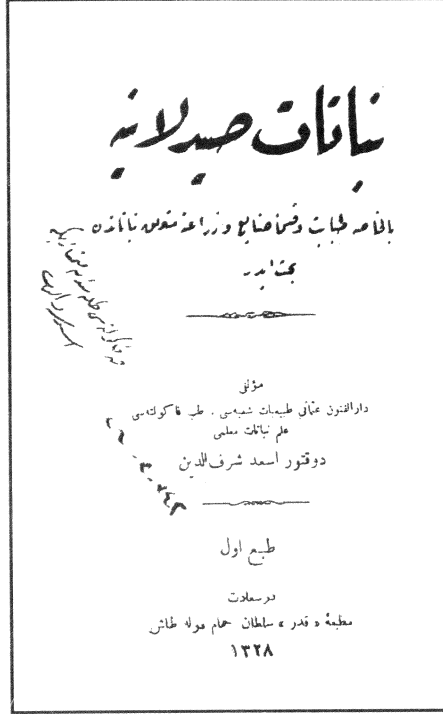
4) *Nebatat-ı Saydelaniye.* İstanbul, Kader Matbaası 1328/1912, 19x13 cm, 704 sayfa, 117 şekil.

Kapak sayfası şöyledir : "Nebatat-ı Saydelaniye. Bilhassa tababet ve kısmen sanayiye ve ziraate müteallik nebatattan bahseder. Müellifi

Darülfünûn-i Osmanî Tabiiyat Şubesi, Tıp Fakültesi İlm-i Nebatat Mualimi Doktor Esad Şerefeddin. Tab-ı evvel. Derseadet. Matbaa-i Kader, Sultanhamam Mollataş. 1328".

Şekil - 5 : Esad Şerefeddin (Köprülü) nün *İlm-i Nebatat* (1912) adlı kitabının kapak sayfası.

Şekil - 6 : Esad Şerefeddin (Köprülü) nün *Nebatat-ı Saydelaniye* (1912) adlı kitabının kapak sayfası.

E. Şerefeddin, kendisinin de belirttiği gibi, bu kitabında bilhassa tababet ve kısmen sanayi ve ziraatle ilgili bitkileri tanıtmayı amaçlamıştır. Yalnız Çiçekli Bitkiler ele alınmıştır. İlk sayfalarda sınıflandırmadan bahsedilmiş, sonra ikiçenekliler sınıfı Petalliler ve Petalsizler'e ayrılarak, burada toplam 118 familya incelenmiştir. Bu sınıfı takiben, Tekçenekliler sınıfından 18 familya ve Çıplaktohumlular sınıfından 5 familya yer almıştır. Familyaların morfolojik özellikleri, bazen de histolojik karakterleri belirtilmiş, bu familyaların içerdikleri tıbbî ve diğer faydalı bitkiler, etken maddeleri etkileri ile tanıtılmış, kültür bitkilerinin çeşitleri ve onların yetiştirilmesi hakkında bilgi verilmiştir. Kitapta familya adları Türkçe ve Fransızca, bitki adları Türkçe, Latince ve Fransızca yazıl-

mıştır. Türkçe bitki adlarının ya yerli adı, ya da Fransızca veya Latince adının çevirisi verilmiştir. Bazı Latince kelimelerin anlamları, dipnotlarda kökenleriyle birlikte açıklanmıştır. Bu yabancı kelimeler dışında, kitapta yabancı dilde bir sözcük yoktur. Bilimsel terimler, devrin Türkçe terimleridir, veya az bir kısmı Türkçeleştirilmiş Fransızca terimlerdir. E. Şerefeddin, önsözde, Fransızca kaynaklardan faydalandığını açıklamış, fakat bu kaynakların adlarını vermemiştir. Bununla beraber, faydalandığı kitaplardan birini saptamak zor olmamıştır: "L. Beille, *Précis de Botanique Pharmaceutique*, c. II. Maloine, Paris, 1909". Zira kitaptaki 117 şekilden 107 si LB imzasını taşımaktadır ve adını verdiğimiz Fransızca kitaptaki şekiller ile tamamen aynıdır. Kitabın sonunda bir fihrist yoktur (9).

Bu kitap, E. Şerefeddin'in en tanınmış kitabıdır. A. Heilbronn (1885 – 1961), 1940 tarihli *İспенçiyari Nebatat* (Pharmakobotanik) adlı kitabında verdiği Latince bitki adlarının Türkçe karşılıklarını içeren listeyi hazırlarken, E. Şerefeddin'in bu kitabından büyük ölçüde faydalanmıştır.

5) Hafi İlkahlı Nebatlar, İstanbul Tıbbiye-i Askeriye Matbaası 1333/1917, 24x16 cm, 112 sayfa, numaralanmamış 39 şekil. Taşbasma.

Bu kitabın tesbit edebildiğimiz tek nüshası Erzurum Atatürk Üniversitesi, Seyfettin Özege Bağış Kitapları koleksiyonu içinde bulunmaktadır (22). Kapak sayfası şöyledir: "Hafi İlkahlı Nebatlar. Nebatat muallim-i muhteremi Esad Şerefeddin Beyefendinin nazar-ı tashihlerinden geçmiştir. Naşirler Şevket Halid ve Vasfi Aziz. 1333. Tıbbiye-i Askeriye".

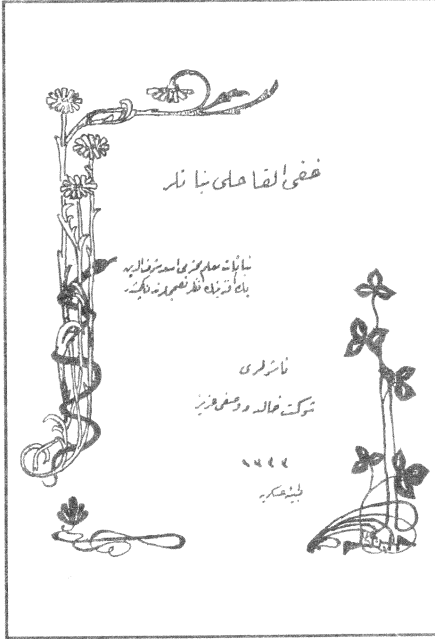
Kitap üçüncü sayfada "Hafi İlkahlı Nebatlar" başlığı ile konuya girmektedir. Sayfa 4'te, Tallofitleri sınıflandıran kısa bir anahtardan sonra hemen Bakteriler ele alınmış ve sayfa 4-56 arasında tarihçe, Bakterilerin şekilleri, kimyasal terkipleri, antiseptikler, sterilizasyon, fermentasyon ve patojen bakterilerden bahsedilmiştir. Sayfa 57-112'deki Mantarlar kısmında ana terimler tanıtıldıktan sonra, mantarların kimyasal terkiibi, tasnifi, Myxomycetes ve Oomycetes sınıfları tanıtılmış, Ankomisetlerden bira mayası, alkolik fermentasyon, mayalar, bira ve şarap üzerinde durulmuştur.

Bu kitap, aynı yazarın 1924 – 25 yılında basılan *İlkah-ı Hafi Nebatlar* adlı eserinin birinci cildi ile karşılaştırıldığında, konuların aynı sistematik sıra içinde işlendiği, aynı cümlelerin her iki kitapta da mev-

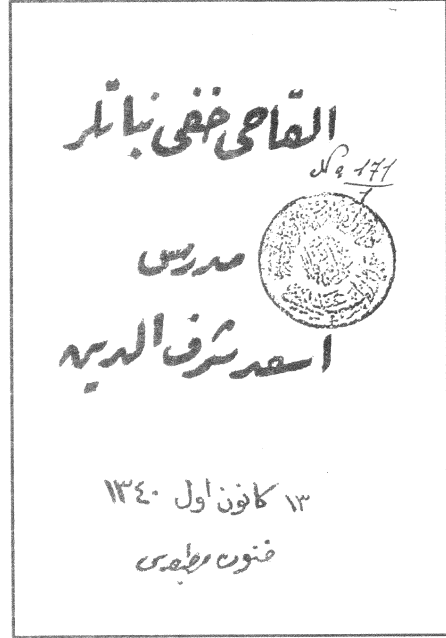

cut olduğu görülmüştür. 112 sayfalık bu kitabın, bu cildin ilk 552 sayfasının kısa bir taslağından ibaret olduğu aşıkardır.

6) *İlkah-ı Hafî Nebatlar*. 2 Cilt. İstanbul, Darülfünun Matbaası, c. I 1340 – 1341 / 1924 – 1925, c.II 1926, Taşbasma. E. Şerefeddin bu kitabında Çiçeksiz Bitkileri (Kriptogamları) ele almıştır.

Şekil - 7 : Esad Şerefeddin (Köprülü) nün *Hafî İlkahlı Nebatlar* (1917) adlı kitabının kapak sayfası.

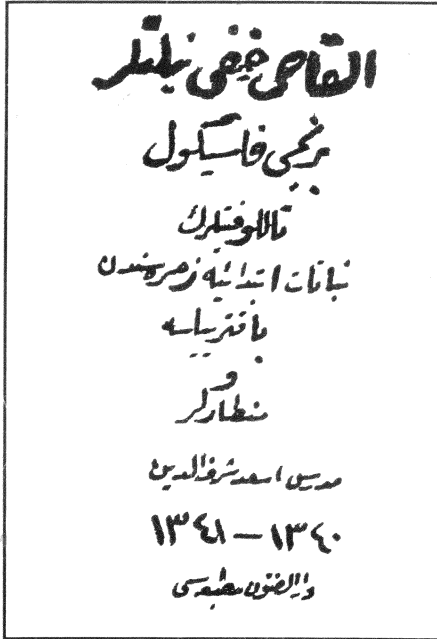

Şekil - 8 : Esad Şerefeddin (Köprülü) nün *İlkah-ı Hafî Nebatlar* (1924 - 1925) adlı kitabının birinci fasikülünün dış kapağı.

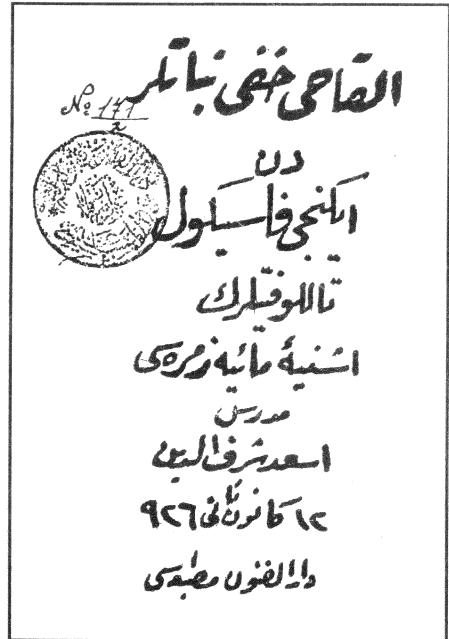
Cilt 1 : 20x14 cm ebadında ve 771 sayfadır, içinde 296 şekil vardır. Kitapta iki kapak sayfası bulunmaktadır. İç kapakta "İlkah-ı Hafî Nebatlar. Birinci fasikül. Tallofitlerin nebatat-ı iptidaiye zümresinden Bakteriase ve Mantarlar. Müderris Esad Şerefeddin. 1340 – 1341. Darülfünun Matbaası", dış kapakta da "İlkah-ı Hafî Nebatlar. Müderris Esad Şerefeddin, 13 Kânun-u evvel 1340, Darülfünun Matbaası" yazılıdır. Bu ciltte, ilk 84 sayfada Çiçeksiz Bitkiler genel olarak tanıtılmış, hücre, hücre farklılaşması, dokular ve eşeylikten bahsedilmiş, sınıflandırma yapılmış, sonra Bakteriler bölümü (s. 85 – 292) ve Mantarlar bölümü (s. 292 – 764)

işlenmiştir. Kitabın sonunda (s. 765 – 771) sayfa sırasına göre düzenlenmiş bir fihrist vardır.

Cilt 2 : 20 x 14 cm ebadında 527 sayfadır. İçinde 399 şekil vardır. Kitabın kapak sayısı şöyledir : "İlkah-ı Hafî Nebatlar'dan İkinci fasikül. Tallofitlerin eşniye-i mayiye zümresi. Müderris Esad Şerefeddin. 12 Kânun-u sani 926. Darülfünun matbaası". Bu kapak sayfasından, kitapta eşniye-i mayiye (suyosunları, algler) bölümü bahis konusu edileceği anlaşılacakla beraber, burada likenler, karayosunları, ciğerotları, eğreltiler, kibritotları, atkuyrukları da ele alınmıştır. Bu şekilde ikinci cilt, birinci cildin konusu olan bakteriler ve mantarlar dışında kalan bütün kriptogamları kapsamakta ve Tallofitler bölümü tamamlanmış olmaktadır. Cildin sonunda (s. 523 – 527), sayfa sırasına göre düzenlenmiş bir fihrist vardır. E. Şerefeddin bu iki cildi yazarken Fransızca kaynaklardan faydalanmış, fakat onların adlarını açıklamamıştır.

Şekil - 9 : Esad Şerefeddin (Köprülü) nün *İlkah-ı Hafî Nebatlar* (1924 – 1925) adlı kitabının birinci fasikülünün iç kapağı.

Şekil - 10 : Esad Şerefeddin (Köprülü) nün *İlkah-ı Hafî Nebatlar* (1926) adlı kitabının ikinci fasikülünün kapak sayfası.

7) *Muhtasar Nebatat*. 2 fasikül, 1. fasikül: İstanbul Darülfünun Matbaası 1926 (1927?), taşbasma, 20 x 14 cm, resimli; 2. fasikül : latin harfleriyle.

Seyfeddin Özege, *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*'nda Esad Şerefeddin Köprülü'nün Bizon-Daginyon'dan tercüme ettiği *Muhtasar Nebatat* isimli bir kitabını kaydetmekte ve ilk fasikülün 1927'de, ikinci fasikülün ise yeni harflerle basıldığını belirtmektedir (23). *İstanbul Darülünunu Fen Fakültesi Mecmuası*'nın 1931 yılına ait bir sayısında da "Fen Fakültesi Tedris Heyetinin Eserleri" başlığı altındaki listede, Darülfünun Nebatat müderrisi Esad Şerefeddin Bey'in 1926 yılında Darülfünun Matbaasında basılmış *Muhtasar Nebatat* adlı bir kitabının bulunduğu kaydedilmiştir (24). Kitap isminin yanında (P.C.N) ibaresinin bulunmasından, bu kitabın Fen Fakültesinin hazırlık sınıfları için hazırlanmış olduğunu anlaşılmaktadır. Listede, Esad Şerefeddin'in diğer kitapları arasında *Nebatat-ı Saydelaniye ve İlkah-ı Hafî Nebatlar*'ın sayılması, *Muhtasar Nebatat*'ın E. Şerefeddin Köprülü'ye ait olduğunu kesinleştirmektedir. Bu kitabı çok sayıda kütüphanede aramamıza rağmen maalesef bulamadık. Bu sebeple burada, muhtevası hakkında ayrıntılı bilgi vermek mümkün olamamıştır.

8) *Mantarların havsa-i gıdaiye ve semmiyeleri, Darülfünun Tıp Fakültesi Mecmuası*, sene 1, sayı 3, Eylül 1332/1916, sayfa 217-226. *Zehirli mantarların evsafi, ibid.*, sene 1, sayı 4, Eylül 1332/1916, sayfa 304 - 308. *Mantarla zehirlenmede ecnasının bilamelîye tayini, ibid.*, sene 2, sayı 6, Ağustos 1333/1917, sayfa 485 - 492.

"Müderris Esad Şerefeddin" imzasıyla yayınlanan ve zehirli ve yenebilen mantarlarla ilgili olan 3 makalelik bu serinin birinci yazısında yazar, mantarların besleyici değerini anlatmış, zehirli mantarları kana ve hazım sistemine tesir edenler olmak üzere iki gruba ayırmış, mantarlardaki zehirli maddelerden bahsetmiş, falloiden ve muskarien arazları kıyaslamış, mantarla zehirlenme tehlikesine karşı Fransa'da alınan tedbirleri tanıtmış, yurdumuzda da bu tedbirlerin alınmasını, ilk okuldan itibaren yenen ve zehirli mantarların model, levha ve kartpostallar yardımıyla tanıtılmasını önermiştir. İkinci makalede yazar, yenen mantarların zehirli mantarlardan nasıl ayırt edileceği konusunu tartışmış, tek çarenin onları botanik yönleriyle tanımak olduğunu kaydetmiştir. Üçüncü makalede, mantarların şapka kısımlarının dış ve

iç yapıları hakkında, yenen ve zehirli mantarlardan örnekler gösterilerek bilgi verilmiştir. Bu makalede 9 şekil vardır.

Bu makaleler, Fransızca bir kaynaktan faydalanılarak hazırlanmış derlemelerdir, fakat kaynak bildirilmemiştir. İlk makalede, yenen bir yerli mantarımız hakkında şu bilgiyi buluyoruz : "Anadolu'da bazı mahallerde hōbelek ve bazı mahallerde kuzu göbeği ile maruf ve bilatehlike yenilen mantarlar dahi moril'dir".

9) Zaman-ı kadimde ökse nebatı hakkında Avrupalıların itikadat-ı batılası ve mezkûr nebat hakkında mütalaat-ı fenniye, Darülfünûn Fen Fakültesi Mecmuası, sene 2, sayı 1, Eylül, Teşrin-i evvel, Teşrin-i sani 1340/1924, sayfa 34-35.

"Nebatat müderrisi Esad Şerefeddin" imzasıyla yayınlanmış olduğu bu makalesinde yazar, ökse otunu (*Viscum album*) botanik yönden tanıtmış, ayrıntılı bir resmini vermiş, genel yayılışını, hangi ağaçlar üzerinde parazit yaşadığını, yurdumuzda en çok armut ağacı üzerinde görüldüğünü, kuşlar vasıtasıyla yayıldığını, zararını ve faydasını, hayvan yemi olarak kullanıldığını kaydettikten sonra, tarihçesinden bahsetmiştir. Burada ökse otunun eski Galyahılarca mukaddes addedildiğini yazmış, bu bitkiyi taşıyan meşe ağaçlarından ökse otu toplama sırasında yapılan dinî törenleri anlatmış, daha sonra ki tarihlerde bitkinin kutsallığı unutulmuş olsa bile, Fransa'da ve İngiltere'de tılsım gibi itibar gördüğünü, yılbaşı sıralarında bu ülkelerde çok satıldığını kaydetmiştir. Bitkinin tıbbî yönünden ve etkisinden de bahsedilmiştir. Kaynak bildirilmemiş olmakla beraber, makalenin taşıdığı Fransızca kelimelerden anlaşılacağı üzere, Fransızca bir eserden veya eserlerden derlenmiş olduğu açıktır. (25)

Muhtasar Nebatat isimli kitap hariç, görüp incelediğimiz bu yayınlar dışında, S. Akdik (8), E. Şerefeddin'in Histoloji, Mikroskop Tekniği ve Parazit Kriptogamlar adında, basılması yarım kalmış üç kitabının varlığından bahsetmekte, hatta memleketimize ve bilhassa İstanbul'a ait olan Flora'sının basılmadan müsveddeler halinde kaldığını kaydetmektedir. Ancak bu kayıtları doğrulayacak bir belge henüz elimize geçmemiştir.

Bundan başka, Esad Şerefeddin'in T.C. Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti'nin talebi üzerine "Zehirli ve Zehirsiz Mantarlar" adlı bir kitap hazırlamış olduğu anlaşılmaktadır. 1939 yılında, adı geçen

vekalet, Türkiye'deki zehirli mantarları halka tanıtmak ve meydana gelebilecek zehirlenme vakalarını önlemek için, köylüye ve halka dağıtılmak üzere bir kitapçık neşredilmesine karar vermiş, zehirli ve zehirsiz mantarların özelliklerini izah eden, bunların halk arasında kullanılan isimlerini veren bu resimli kitabın hazırlanmasını bu konudaki yüksek ihtisasına dayanarak Esad Şerefeddin'den istemiştir (26). Aynı vekâletin Hususi Kalem Müdürlüğünün 269 numaralı ve 2.8.1939 tarihli yazısından, E. Şerefeddin'in hazırlamış olduğu metnin bu vekâlete gönderilmiş olduğu ve 2000 nüsha olarak bastırılmasının kararlaştırıldığı anlaşılabilir. Böyle bir yayın ne İstanbul Sağlık Müdürlüğü'nde, ne Ankara'da Sağlık Bakanlığı'nda, ne de kütüphanelerde bulunmamıştır.

Esad Şerefeddin (Köprülü)'nün yaşamış olduğu yıllarda, hem Şerefeddin veya Şerafettin adını taşıyan, hem de **Botanik** kitabı yazmış olan iki hekim daha vardır. İsim benzerliğinden doğabilecek karışıklığa meydan vermemek için, onların adlarını, yazmış oldukları kitapların adlarıyla birlikte aşağıda veriyoruz.

1. Dr. Şerafettin Tevfik (Tertemiz) (1879-1957). İstanbul'da 1909-1933 yılları arasında Darülfünun Tıp Fakültesi Eczacı ve Dişçi Mekteplerinde 30 yıla yakın bir süre nebatat muallimliği yapmıştır (10). Yeni harflerle yazılı kitabı üzerinde adını Şerafettin şeklinde yazmıştır. Kitapları: **İlm-i Nebatat-ı Tıbbî** (Botanique Médicale), İstanbul 1328/1910; **İlm-i Nebatat** (Botanique Médicale) İstanbul 1932'dir.

2. Dr. Şerefeddin Mağmumi (1870-1927). Askeri Tıbbiye Mektebi'nden mezun olduktan bir müddet sonra Kahire'ye yerleşmiş bir hekimdir (11). Botanik ile ilgili kitabı **İlm-i Nebatat**'ın 1.baskısı 1305'te, ikinci baskısı 1326/1909'da Kahire'de yapılmıştır.

SONUÇ

Müderri Dr. Esad Şerefeddin Köprülü (1866-1942), Harbiye Mektebinde, askerî ve sivil Tıbbiye'lerde, Darülfünun Tıp ve Fen Fakültelelerinde, 1889-1933 yılları arasında botanik dersleri vermiştir. Fransızca kaynaklardan faydalanarak, sistematik ve tıbbî nebatat konusunda yazmış olduğu en az yedi kitabı ile, hem yüksek öğretim, hem idadi öğrencilerine botanik ilmini tanıtmıştır. Gerek kitaplarıyla, gerekse görevli olduğu her müessesede kurduğu botanik bahçeleriyle, yurdumuzda bu bilim dalının öğrenilmesinde inanca ve titizlikle çalışmış, öğrencilerine fay-

dalı olmuştur (28). Botanik hocalığı yanı sıra hekim olarak değerli hizmetler vermiş, harp yıllarında çeşitli askeri hastahanelerde başhekimlik yapmıştır.

KAYNAKLAR

- (1) Binbaşı Elhac Rıza Tahsin, **Tıp Fakültesi Tarihçesi (Mirat-ı Mekteb-i Tıbbiye)**, Eklerle yayınlayan A. Kazancıgil, Özel Yayınlar, İstanbul 1991, c.I, s.5, 16-17.
- (2) Unat, E.K. & Samastı, M., **Mekteb-i Mülkiye-i Tıbbiye (Sivil Tıp Mektebi) (1867-1909)**, İstanbul Üniv. Cerrahpaşa Tıp Fak. Yayınları, Rektörlük No. 3598, Dekanlık No.155, İstanbul Üniv. Prof.Dr. Nâzım Terzioğlu Basım Atölyesi, İstanbul 1990, s.35.
- (3) İhsanoğlu, E., Darülfünun Tarihçesine Giriş-İlk iki Teşebbüs, **Belleten**, LIV/210, Ağustos 1990, s.699-738.
- (4) Mehmed Esad, **Mirat-i Mekteb-i Harbiye**, İstanbul 1310, s. 60 ve 129.
- (5) Baytop, A., Eczacılık Öğretimimizde İlk Botanik Ders Kitabı : Elémens de Botanique (C.A. Bernard), **Acta Pharmaceutica Turcica**, XXXI/2, Supl. 1989, s. 73-78.
- (6) Dölen, E., Tanzimattan Cumhuriyet'e Bilim, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, İstanbul, 1985, s. 175 – 178.
- (7) İhsanoğlu, E., **a.g.m.**, s. 709 – 724.
- (8) Akdik, S., Esad Şerefeddin Köprülü (1866 – 1943), **Türk Fizikî ve Tabii İlimler Sosyetesini Yıllık Bildirileri ve Arşivi**, sayı 11 (1944), s. 12 – 14 (Bu yazıda E. Şerefeddin'in ölüm tarihi yanlış verilmiştir. 1942 olmalıdır).
- (9) Baytop, A., 1839 – 1960 arasında İstanbul'da basılmış Farmasötik Botanik ders kitapları, **Marmara Üniv. Eczacılık Dergisi**, VIII/1 (1992), s. 65 – 84.
- (10) Baytop, T., Eczacı ve Dişçi Mektepleri Nebatat Hocası Dr. Şeraettin Tevfik Tertemiz, **Bioloji Dergisi**, VII/2 (28) (1957), s. 46 – 48.
- (11) Baytop, T., **Türk Eczacılık Tarihi**, İstanbul Üniv. Yayınları Nr. 3358, Eczacılık Fak. Nr.47, Sanal Matbaacılık, İstanbul 1985, s. 424.
- (12) Erden, F., **Türk Hekimleri Jübilesi (13 Mayıs 1939 tarihli jübile hatırası)**, Kader Matbaası, İstanbul 1939, s. 26 – 28.
- (13) **Mekteb-i Tıbbiye Diploma Defteri 1839 – 1908, Tabipler**, (Yeni harflere çevirisi, teksir), s. 69.
- (14) 27 Rebiülahir 1335 (20 Şubat 1917) tarihli berat için bkz. İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Deontoloji Anabilim Dalı'ndaki Dr. Esad Şerefeddin dosyası.
- (15) İstanbul Üniversitesi İstanbul Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Deontoloji Anabilim Dalı'ndaki Dr. Esad Şerefeddin dosyası.
- (16) Aslanapa, Oktay, **İstanbul Üniversitesi, Kuruluş, Tarihçe, Teşkilat ve Öğretim Üyeleri Cilt 1 (1453 – 1981)** Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1938, s. 76.

- (17) Binbaşı Elhac Rıza Tahsin, **a.g.e.** c. II, s. 37.
- (18) Özege, S., **Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu**, 5 cilt. Fatih Yayınevi Matbaası, İstanbul 1971 – 1979.
- (19) Unat, E.K., Türk Tıbbiye Mektepleri Muallimlerinin Listesi, **Yeni Symposium**, XXII/3-4 (1984), s. 23.
- (20) Unat, E.K. & Samastı, M., **a.g.e.**, s. 18.
- (21) Ünver, S., Türkiye'de Nebatat Bağçeleri Tarihi Üzerine Küçük Bir Muhtıra, **Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Dergisi**, II/3 (1971), s. 450 – 453.
- (22) Bayram Ali, M. Sadi Çoğenli, **Seyfettin Özege Bağış Kitapları Kataloğu**, 2 cilt. Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi Yayınları Nr. 4, Erzurum 1978 – 80., Nr. 4607.
- (23) Özege, Seyfettin, **a.g.e.**, Nr. 14254.
- (24) **İstanbul Darülfünunu Fen Fakültesi Mecmuası**, Sene 8, Sayı 3, Birinci Kanun 1931, s. 1350.
- (25) Feza Günergun, Darülfünun Fünun (Fen) Fakültesi Mecmuası (1916-1933), **Osmanlı Bilimi Araştırmaları**, Yay.haz. F. Günergun, İ.Ü. Edebiyat Fak. Yay., İstanbul 1995, s. 285-349.
- (26) T.C. Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti'nden E. Şerefeddin'e yazılan ve Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili Dr. Refik Saydam imzalı tarihsiz mektup. İstanbul Üniversitesi, Cerrahpaşa Tıp Fakültesi, Deontoloji Anabilim Dalı Arşivi koleksiyonu.
- (27) Esad Şerefeddin'in ölümünü müteakip gazetelerde yayınlanan haber ve yazılar için bkz. **Cumhuriyet**, 23 İkinciteşrin 1942 Pazartesi, s. 3, st. 1; 24 İkinciteşrin 1942.
- (28) Öğrencilerinden Tevfik Sağlam, E. Şerefeddin'i titiz, sert bir hoca olarak tarif etmekte ve her zaman dershaneye vereceği derse ait birçok bitkiyle geldiğini kaydetmektedir. Tevfik Sağlam, **Nasıl Okudum**, İstanbul 1959, s. 62.

(Received October 18, 1996)